

CUVÂNT ÎNAINTE

Personalitatea arhitectului George Matei Cantacuzino (1899-1960) și rolul său în cultura românească sunt astăzi puse în lumină pentru toate categoriile de cercetători și pentru toți cei care își iubesc țara, datorită apariției în 1977 a antologiei „Izvoare și popasuri”, însoțită de un studiu introductiv care cuprinde aspectele esențiale ale creației „unuia dintre cei mai pasionați iubitori, cunoscători și interpreți ai trecutului nostru spiritual”¹. În lumina acestui studiu și a prezentării aproape exhaustive a tot ceea ce a publicat G. M. Cantacuzino, s-ar părea că nu mai pot fi adăugate decât amănunte de mică importanță pentru întregirea imaginii unei personalități care ne apare excepțională prin două trăsături rar întâlnite:

- Îmbinarea unei gândiri originale, neîntinată de oportunism și a unei exprimări desăvârșite - cu capacitatea de creație arhitecturală, în forme de mare diversitate, înrudită însă prin conștiința semnificației spirituale pe care o poartă - cu sau fără intenție construcțiile unei epoci² - și, implicit, a răspunderii față de cultura neamului său pe care o poartă arhitectul³.
- Folosirea unei culturi generale demnă de un adevărat cetățean al universului (în semnificația pe care Goethe o dădea acestei noțiuni) pentru adâncirea permanentă a înțelegerii fenomenului de „cultură românească - și, prin aceasta, a rădăcinilor sale sufletești în trecutul țării. Subliniem această trăsătură ieșită din comun, deoarece am constatat adesea că - în materie de arhitectură, cel puțin, - contactul cu marile ansambluri istorice ale Europei (Veneția, Paris, Florența ș. a.) conduce la o depreciere a monumentelor și a orașelor noastre, explicabilă prin lipsa de cunoștințe sau de interes pentru istoria țării, precum și prin considerarea greșită a creației urbanistic-arhitecturale drept un fenomen de artă plastică, modelată *ad libitum* de arhitecții-artiști cu puteri demiurgice.

Impresionanta investigație antologică a operei scrise de G. M. Cantacuzino pare totuși să nu fi cuprins cercetarea arhivei Direcției monumentelor istorice (înființată în 1952, pe lângă Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistemalizare, la patru ani după desființarea Comisiunii Monumentelor Istorice), instituție în care G. M. Cantacuzino a îndeplinit între 1953-1956 funcția de referent (inspector) pentru monumentele istorice din Moldova. În tabelul cronologic anexat antologiei, această perioadă este caracterizată astfel: „Desfășoară în cadrul DMI o intensă activitate de catalogare a vechilor monumente și lăcașuri de artă românești”⁴. În realitate, activitatea sa a fost mult mai complexă, cuprinzând toate formele de apărare a moștenirii noastre istorice și culturale, de la documentare, până la încercarea de salvare a unui cadru natural sau a unui vechi oraș.

În perioada când am îndeplinit eu însumi - în cadrul DMI - funcția de referent, pentru jumătatea de sud a Transilvaniei (1960-1974), nu mi-am dat seama cât interes prezenta studierea avizelor și în special a referatelor redactate de G. M. Cantacuzino pentru istoria protecției monumentelor din România și pentru cunoașterea participării sale cu fapta la această acțiune. Totuși, în folosirea dosarelor cu probleme generale (sistemalizare, zone de protecție ș. a.) am putut observa în fugă rolul capital care i-a revenit lui G. M. Cantacuzino în strămutarea monumentelor din zona lacului de la Bicaz, ale căror noi amplasamente le-a ales și a căror desfacere și reconstituire a urmărit-o personal. De asemenea, în întreaga perioadă de activitate a Direcției monumentelor istorice, până în 1960, G. M. Cantacuzino a fost singurul referent care a înfruntat laborioasa procedură legală de stabilire a zonelor de protecție, obținând acordul autorităților locale pentru delimitări care cuprindeau întregul cadru natural al unui monument. Dăm ca exemplu mănăstirea și cetatea Neamț pentru care s-a stabilit o zonă unică, delimitată printr-un traseu care urmărește coama dealurilor; nu este exagerat să afirmăm că datorită lui G. M. Cantacuzino putem contempla și astăzi aceste culmi ale istoriei și artei românești în peisajul imortalizat de pana lui Mihail Sadoveanu.

În mapa problemelor generale de sistemalizare am descoperit textul conferinței pe care G. M. Cantacuzino a ținut-o în ziua de 21 martie 1958 în aula Universității din Iași, pentru filiala Uniunii arhitecților, expunându-și punctul de vedere asupra sistemalizării unui oraș pe care l-a îndrăgit până la sfârșitul vieții⁵. Deși la acea dată, din motive independente de voința sa, părăsise Direcția monumentelor istorice devenind salariat al Mitropoliei Moldovei, G. M. Cantacuzino a depus un exemplar al conferinței la DMI, cu speranța că va apăra astfel mai bine cel mai vast și cel mai complex ansamblu istoric al Moldovei. Pe prima pagină a textului, directorul general al monumentelor istorice, arhitectul academician Duiliu Marcu, a notat: „Este cel mai frumos imn ce s-a cântat Iașului de către un îndrăgostit al frumosului, un „exaltat” cum se numește singur prietenul G. M. Cantacuzino”. Observația este corectă numai în ceea ce privește calitatea literară excepțională, întrucât textul întrunește un mănunchi de calități care exclud exaltarea, dovedind atât înțelegerea semnificațiilor istorice ale creației urbane românești, în contextul culturii europene, cât și grija pentru păstrarea organismului viu al orașului încercat de istorie - și nu doar a unor fragmente selecționate arbitrar și sărăcite de semnificație prin izolarea într-o structură străină de ce a fost mai înainte.

Dacă recomandările marelui artist și gânditor român ar fi fost luate în seamă, Iașul ar fi putut deveni un centru de atracție al turismului cultural - comparabil, pentru țara noastră, sub aspect estetic, cu Sibiu, Sighișoara sau Brașov, dar care ar fi vădit concomitent organizarea socială, economică și politică a unuia dintre cele mai importante orașe medievale românești. Dar pledoaria sa pentru o revitalizare a Iașilor, efectuată în spiritul măsurilor adoptate în țările socialiste pentru ansamblurile istorice, a rămas fără ecou. Intervențiile radicale desfășurate pe parcursul a 24 de ani au urmat metoda „selectivă” aplicată la Suceava și la Piatra Neamț, cu rezultatul transformării Iașilor într-un domeniu de înfruntare antagonică dintre vechi și nou, cu monumente istorice izolate între construcții moderne, a căror înălțime urmărește intenționat concurența cu dominantele istorice ale siluetei orașului, atunci când nu reușește să le ascundă.

O imagine concludentă a situației actuale a Iașilor este oferită de numărul 2-3 din 1981 al revistei „Arhitectura”, dedicat municipiului respectiv. Pe lângă fotografiile panoramice (de exemplu, imaginea de la p. 10-11), prezintă un deosebit interes ancheta-dialog intitulată „Își spun cuvântul arhitecții ieșeni” (p. 32-36),

din care reiese limpede faptul ca aproape nimic din ceea ce s-a proiectat și executat nu a avut în vedere armonizarea cu ansamblul moștenit sau - cel puțin - păstrarea nealterată a valorilor siluetei orașului, atât de convingător sintetizate de G. M. Cantacuzino în 1958. Și mai îngrijorătoare - pentru ce a mai rămas din vechiul Iași, dar și pentru soarta tuturor orașelor țării noastre - este lipsa unor principii de cântărire a valorilor arhitectonice și urbanistice moștenite, lipsă pe care o atribuim în primul rând învățământului superior de arhitectură. Două exemple extrase din ancheta amintită sunt suficiente pentru a demonstra dezorientarea teoretică a arhitecților:

1. Casa de modă și „Casa cărții” sunt prezentate de arh. Aurel Vișan drept reușite ale arhitecturii contemporane, deși prima s-a ridicat agresiv într-un valoros front medieval al zonei de comerț, iar cea de a doua a fost implantată polemic peste drum de biserica Trei Ierarhi, îndreptățind afirmația arhitectului Nicolae Munteanu cu privire la modul de punere în valoare a monumentelor ieșene: „Biserica Trei Ierarhi pare și ea a fi compromisă definitiv din cauza unei arhitecturi noi, lipsită de valoare și mai ales de bun simț - vezi „Casa cărții”. O părere cu totul opusă apare la arh. Ovidiu Alexeievici, care afirmă cu seninătate că „monumentele de arhitectură ale Iașului sunt evidențiate corect în structura urbană” (ca și cum structura urbană nu poate fi decât o creație prin definiție modernă), dar trebuie ținut seama de faptul ca opinia aparține celui de al doilea autor al proiectului „casei cărții”.
2. Cu privire la sistematizarea zonei centrale a orașului, arh. Vasile Nacu atrage atenția asupra identității zonei cu centrul medieval al cetății de scaun și consideră ca atare necesară integrarea cu deosebită atenție a monumentelor istorice (deziderat menținut în limite foarte modeste, întrucât într-o asemenea zonă se recomandă integrarea cu deosebită atenție a *construcțiilor noi* în structura urbană *moștenită*). În totală contradicție cu această prudență elementară, arhitectul Cristian Constantinescu (autorul principal al proiectului „Casei cărții”) face o afirmație pe care o găsim uluitoare: „Beneficiem de un mare maidan (s. n.) la îndemâna noastră, dar pentru a se ajunge la o reușită este necesară neîngrădirea creației, a nu se gândi numai prin prisma prețului plafon. Restul depinde de cerințele actuale ale beneficiarilor și de un studiu multiprofesional aprofundat”. Având în vedere desconsiderarea orașului vechi implicată în rândurile de mai sus, avem certitudinea că, printre profesiunile la care ar apela eventual arhitectul făcător de orașe noi, nu figurează nici istorici, nici arheologi și nici arhitecți care să fi dovedit *prin fapte* cunoașterea și prețuirea urbanismului medieval românesc, sau cel puțin a vechii arhitecturi românești.

Față de acest amestec haotic, în care bunul simț și cultura generală individuală se confruntă cu ignorarea culturii urbane românești, considerăm că publicarea textului integral al conferinței lui G. M. Cantacuzino este în măsură să salveze - nu numai ceea ce mai există la Iași din ansamblul istoric⁶, dar și centrele sau nucleele istorice încă nealterate din întreaga țară, având în vedere cuprinderea tuturor aspectelor la care trebuie să mediteze cel angajat în dificila operație de restructurare a orașelor vechi.

Eugenia Greceanu

Note

* Atât introducerea cât și textul conferinței au fost publicate pentru prima dată în „Hierasus”, anuarul pe 1981 al Muzeului județean Botoșani, p. 385-398, întrucât redactorul șef al revistei „Arhitectura”, arhitectul Mircea Lupu, nu a avut curajul să le publice. Conferința a apărut din nou, în 1993, ca lucrare „desertar”, în antologia lucrărilor nepublicate ale lui G. M. Cantacuzino, intitulată „Introducere în opera lui Vitruviu. Scrisori către Simon”, București, 1993, p. 130-146, prefată de Zamfira Mihail.

1. G. M. Cantacuzino, *Izvoare și popasuri*, Antologie, studiu introductiv, tabel cronologic, note și bibliografie de Adrian Anghelescu, București, 1977, p. 7.
2. *Op. cit.*, p. 38: „...cea mai sinceră cronică a unei epoci e cronică clădită, adică totalitatea monumentelor unor vremuri, totalitate din care se exprimă însușirile unui suflet colectiv...”.
3. *Op. cit.*, p. 348: „Arhitectul întruchipează, mai mult decât oricare alt artist, vremea și societatea în care trăiește. Temele nu sunt puse de arhitect, ci de societate...”.
4. *Op. cit.*, p. 510.
5. Ultima creație arhitecturală a lui G. M. Cantacuzino se află în cadrul ansamblului mitropoliei din Iași. La ea se referă autorul într-o scrisoare din 25.I.1960 (anul morții sale), adresată lui Oscar Han: „Eu lucrez cu înverșunare și încerc a pune un surâs latin pe fața gravă a acestui vechi oraș. Îmi permit a vă trimite un fragment din ansamblul arhitectural pe care-l ridic la capătul terasei naturale a Iașului în fața văii Bahluiului. Construiesc două corpuri similare, dintre care cel din fotografie e singur terminat. În spațiul dintre aceste corpuri simetric dispuse se vor dezvolta scări, fântâni și terase care vor sui spre Catedrală și vor forma cu acest monument un vast ansamblu... Peisajul de aici mă încântă și mereu mă îndeamnă să pictez, ceea ce fac metodic...” (*op. cit.*, p. 7). Ansamblul clădirii administrative a mitropoliei a fost terminat în 1962, păstrându-se „surâsul latin” al arhitecturii de spirit palladian, care - în mod surprinzător, este atribuită comanditarului, mitropolitul Justin Moiescu (ulterior patriarh), fără menționarea ilustrului autor al proiectului, în monografia dedicată mitropoliei Iașilor - vezi Preot Scarlat Porcescu, *Catedrala mitropolitană din Iași*, Iași, 1977, p. 118.
6. Notă adăugată în anul 2000: speranța s-a dovedit a fi deșartă. Dărâmrile și construcțiile tip au acoperit întreaga zonă centrală în anii '80, iar după 1990, „creația neîngrădită” s-a dezlănțuit în variații pe tema sediilor de bănci sculptoare sau a brutalismelor porumbesciene, reușind să anihileze chiar și rolul bisericilor Barnovschi și Barboi, în silueta orașului. Orașul Iași, la ora actuală, este o aglomerație de construcții disperate, extrovertite sau înregimentate, printre care se regăsesc cu greu și monumente istorice de arhitectură.

Orașul Iași a trecut de mult în literatură ca o temă în care poezia se simte în largul ei. Dacă poezii l-au cântat, nuvelești și romancierii i-au schițat pitorescul melancolic, dacă istoricii i-au evocat trecutul și arheologii i-au cercetat monumentele, vechiul oraș moldovenesc nu ocupă totuși în viața artistică a României și a civilizației Românești locul care în mod firesc îi revine. Aș vrea, în această scurtă expunere, să reiau o veche preocupare a mea privitor la destinul Iașilor și mai ales la semnificația acestui oraș în problemele artei românești.

Am frecventat acest oraș o viață întreagă dar fără a-l fi locuit statornic vreodată. El face parte însă din primele mele impresii de artă și el m-a pus în fața unor subiecte de meditație care au influențat hotărâtor convingerile mele privitoare la formațiunea artei românești. Insist asupra cuvântului românesc - și nu moldovenesc, fiindcă - precum voi încerca să demonstrez - Iașul depășește prin însemnătatea lui un fenomen local sau regional. Dintre toate orașele românești, Iașul este cel mai românesc, adică cel în care s-au săvârșit într-un spirit de continuitate o serie de manifestări și experiențe ale unei societăți așezate la răspântia drumurilor venind din orient, occident, nord și sud. Pe aceste drumuri n-au venit numai mărfuri sau armate, dar și idei - și deci, influențe. Ceea ce este deosebit în Iași, e că aicea influențele se echilibrează, nici una nu domină (cel puțin, multă vreme) în mod suveran, lăsând creației liberă cale spre înfăptuiri armonioase. Căci influențele sunt interesante atâta vreme cât ele fac parte din materialele întrebuițate de vloga creatoare. O artă care ar fi un conglomerat de influențe, n-ar mai fi o artă, dar o barbară îngrămădire de elemente heterogene, ceea ce arta românească - atât din Moldova, cât și din Muntenia - n-a fost niciodată. Voi lăsa, deci, savanților să vă vorbească despre influențe și să facă la rece, ca pe un cadavru, repartiția sistematică a înrăurilor, clasate ca florile uscate într-un ierbar. Istoricii artei au abuzat, după părerea mea, de două teme care riscă adesea să golească înfăptuirile plastice de orice semnificație și viață: influențele și decadentele. Afară de rare și scurte momente de împlinire, totul pentru ei e decădere, precum totul la ei e o savantă, subtilă și complicată combinație a influențelor. Oricare ar fi însă teoriile lor și oricât ar fi ele de documentate, un lucru rămâne incontestabil: că o operă devine un obiect de artă prin elementele noi pe care (pe vrute sau nevrute) le poartă în ea și prin care depășește influențele ce stau la geneza obârșiei sale. Aș vrea să spun - nu atât ce se întâlnește la Iași adus din diferitele colțuri ale lumii, dar mai mult să vorbesc despre ceea ce nu se găsește decât la Iași și nicăieri în alta parte. Nu va fi poate prea mult de spus, dar cel puțin, cred, ceea ce în primul rând ne interesează, precum ne interesează în fiecare din noi - nu atât bogăția memoriei saturată de învățătură, cât imboldul vital și creator care dă această linie, acea râvnă a desăvârșirii, acel stil aparte al vieții și muncii noastre.

Iașul în primul rând este un peisagiu. Zic peisagiu - și nu priveliște - conștient că prefer un neologism unui cuvânt neoaș românesc, dar cuvântul *peisagiu* mă mulțumește mai bine, căci el conține parcă acea noțiune mai precisă a cuvântului franțuzesc *paysage*, care vine de la *pays* și *visage*, adică țară și obrazul unei țări anumite, deci a unui anumit lucru - mai conturat, mai desenat și mai precis. Și Iașul tocmai îmi pare a fi - nu o simplă priveliște sau o înfățișare, ci o fizionomie a unei țări, a unui neam, expresia unei alianțe între om și natură, între elementele geografice și veleitățile umane, o umanizare lentă și stăruitoare a cinci veacuri de stăruitoare râvnă, o expresie a omeniei românești.

Am spus că Iașul este un peisagiu. Să-l privim întâi așa cum apare călătorului care vine dinspre Vaslui, atunci când începe să coboare povârnișurile stâncoase de la Repede. De pe acest masiv, care domină toată regiunea deluroasă ce se întinde până la Prut, se văd mai întâi - ca mari nave ancorate în larg - mănăstirile Cetățuia, Galata și Frumoasa, pe când celelalte biserici sunt toate retrase între colinele Copoului și Tătărașului, pe platoul natural care domină valea Bahluiului, cum sunt corăbiile într-un port bine adăpostit. Această imagine e cu atât mai vie, cu cât umbrele pricinuite de razele piezișe ale dimineții sau ale serii acoperă vâlcelele ca niște ape adânci. Accentele nenumăratelor turlă care scilipsesc în lumină, tășnind din desișul umbrărilor și caselor răspândite în grădini, masiva siluetă a Goliei, a Mitropoliei, campanilul de la Barboi, romantica siluetă a palatului administrativ și calupul universității - se armonizează în diversitatea lor datorită luminii, terenului accidentat, vegetației - și poate, mai ales, fiindcă din prima vedere se simte o ierarhie a formelor, o diversitate de forme, prilejuite de diversitatea monumentelor. Locuințele sunt mici, instituțiile civile sau bisericești sunt monumentale. Spațiile din jurul monumentelor mai însemnate sunt vaste, cu toate că în general străzile sunt înguste. Orașul nu este hotărnicit cu precizie. El se pierde încet în natură și pădurile sunt aproape. Vile apar prin coclauri, se ridică pe movile, creând spre Hlincea, Bucium și Bârnova o întreagă regiune de locuințe răspândite prin livezi și vii.

Dacă privim orașul venind dinspre Prut, pe șoseaua Unghenilor, Iașul are cu totul altă înfățișare. Turlă și clopotnițe apar îngrămădite și strănse, ca lăncile înfipte în pământ ale unei tabere. Silueta orașului care, de sus, ne părea molcomă și pașnică, se iesește deodată ca o afirmare eroică, ca ideograma unei epopei.

Când coborâm de pe podgoriile Copoului, încet, în sens invers, având de data aceasta ca fundal masivul Repedei, în fața căruia Cetățuia acum va domina orașul străns în jurul turnului Goliei, ce se ridică masiv ca un donjon, Iașul va apare în deplina sa măreție, dispunându-și arhitecturile prin diversele denivelări ale terenului, cu variațiunile lor de mase și jocurile lor de umbră și lumină.

Dar cine va sui până înspre ultimele case ale dealului Tătărașilor și se va întoarce, pentru a cuprinde întreaga desfășurare a Iașilor pe colinele sale, va vedea desenul subtil, nervos și fin al unei întregi lumi de forme, când svelte, când masive, când rotunjite în curbe grațioase, când ivite din jocuri de volume simple, când precise, când estompate de umbră, când dominante, când discrete, - dar toate în perfectă armonie cu zarea deluroasă, cu pădurile și cu cerul. Am zis desen, căci din partea aceea Iașul ajunge să fie privit mai arhitectural, cu toate formele sale informante care vorbesc cugetării, am zis desen căci dacă cumva am luat creionul și am tras pe hârtie armonia spațială care se desfășoară în fața noastră, am simțit cum proporțiile se regăsesc de la un monument la altul și cum contrastele afirmă armoniile, cum formele se înrudesesc sau se opun, decurg una din alta, se completează, se amplifică sau se echilibrează, fiind totuși toate orchestrate după același ritm. E în toată această înfățișare ceva continuu și unitar care e de greu de definit, dar care pătrunde în noi pe căile intuiției.

Suntem în fața unei prezențe care emană din forme, din aceste forme care s-au încetățenit în acel spațiu și în acea lumină. Și această prezență este stilul, stilul unei întregi istorii, unei culturi și unei civilizații. Și zic istorie, fiindcă e vorba de o lungă desfășurare în timp a unei înălțări de evenimente care s-au întâmplat în acel oraș, - și zic civilizație, fiindcă e vorba de o societate care a făcut și respectat legi, care a avut năzuinți stăruitor urmărite - și zic cultură, fiindcă această comunitate românească și-a afirmat tendințele sale și voința de a fi - în forme, în slove și grai.

Căci de vom pătrunde acum în acel oraș cu străzi umbrite și pline de povești, spre a cerceta mai de aproape adevărul păstrat printre zidurile sale, vom vedea confirmate ceea ce peisajul de ansamblu ne sugerase dintâi. În primul rând, Iașul n-a fost nici la obârșia lui, nici mai târziu, numai un târg, o cetate, sau numai o reședință domnească, sau un oraș bisericesc, sau un oraș de

breslași, sau – mai aproape de noi – un oraș de profesori și de pensionari. El a fost mereu mai toate acestea deodată. El este rezultatul, produsul, unui efort al unei societăți complete, în care viața breslelor – mai ales – a fost îndeosebi de intensă. Făcând această afirmație, aș vrea să precizez ce este o breslă, sau – mai bine zis – ce au fost breslele în epoca feudală și a prelungirilor sale feudale. Acest cuvânt, adesea întrebuițat greșit, a pricinuit nenumărate și inutile polemici și neînțelegeri, fiindcă conceptul lui nu fusese analizat. Față de importanța breslelor în epoca feudală și Renaștere, aș vrea să analizez în treacăt noțiunea acestui cuvânt.

Breslele există din antichitate ca formație de interese comune. În Grecia antică, artizanii nu erau mai niciodată sclavi, dar în împărăția romană, majoritatea mâinii de lucru căzuse în sclavie. Acești sclavi muncitori și artizani se organizează în societăți secrete întâi și fățișe pe urmă, spre a putea apăra interesele lor profesionale. Aceste organizații păstrau secretul profesional, secretul metodelor de lucru și erau totodată societăți de ajutor mutual și de apărare față de oamenii liberi și de legile lor asupritoare. Aceste societăți cu caracter mistic și profesional au început în Asia. Prin Siria, s-au răspândit în toată lumea mediteraneană. Când imperiul roman se prăbușește și începe să se organizeze lumea feudală, - corporațiile refugiate în orașele care se restrâng la un minimum de populație în dosul zidurilor lor, - aceste societăți se îngheabă cu mai multă tărie și corporațiile împânzesc Europa cu echipele lor. Dintre aceste corporații, sau bresle cum le zicem noi, una din cele mai importante a fost aceea a constructorilor. Evul Mediu, atât de fărâmițat din punct de vedere al hotarelor politice, are totuși o intensă viață internațională de schimburi de idei, de mărfuri și de oameni. Niciodată hotarele țărilor n-au fost mai puțin etanșe. Lumea medievală avea trei organizații interstatale, care coexistau și conlucrau câteodată: prima era organizația militară feudală, care menținu până la tiranie disciplina socială, împotriva ultimelor invazii barbare, - a doua era biserica, cu nenumăratele sale mănăstiri și eparhii - și, în al treilea rând, corporațiile de muncitori și artizani de toate soiurile, care formau partea cea mai activă a populației. Munca constructivă a epocii feudale e datoria lor. Aceste bresle cu nenumărații lor membri fabricau mărfuri, construiau tot ce era de construit, dominând foarte repede piața produselor și a schimburilor. Ei, în lupta surdă sau fățișă cu stăpânitorii feudali, au fost apărătorii drepturilor lor civice și a libertății orașelor. Ei sunt înfăptuitorii catedralelor și burgurilor. Niciodată până atunci munca nu fusese atât de bine organizată și mâna de lucru mai conștiincios selecționată. Ei au dat prin activitatea lor o înfățișare unitară Europei. Pe majoritatea bisericilor lui Ștefan cel Mare și ale lui Petru Rareș s-au găsit semnele lapidare ale marilor corporații de constructori. Iașul de la începutul vieții sale a fost un oraș de breslași, un oraș de orășeni - și nu de semirurali, ca în majoritatea târgurilor. Deci a fost un oraș bogat și de trai bun. El n-a fost numai un oraș aristocratic, de reședințe boierești, ci un oraș de artizani și de comercianți. Multe din bisericile ieșene au fost ridicate de bresle, care erau grupate cu locuințele în cartiere a căror denumire a rămas unor străzi: culeari, sărăriei, pecurari, olari, pielari etc. Între Constantinopol - Iași - Kiev - Lemberg - Praga - Sibiu, erau veșnic schimburi. Când Iașul devine scaun domnesc, își primește podoaba de mănăstiri și palate. Dar nu vreau să fac istoria Iașilor. Am vrut numai, făcând o incursiune în istorie, să explic mai bine umanitatea care a produs acest decor, care a întemeiat această veche așezare. Se zice adesea că în trecut noi am fost un popor de păstori, lucru care este adevărat în parte. Cu aceasta ocazie, se întemeiază o întreagă literatură sentimentală care evocă păstorul cântând doina din fluier. Dar acești ciobani sau pecurari, care își duceau turmele peste hotare și păstoreau din Caucaz până în Pind, erau oameni de acțiune, de cutezanță și de răbdare, care aveau punctele lor de sprijin și de retragere în munți, piețele lor de desfacere în orașe și în porturi, care duceau o viață grea - nici decum contemplativă - își organizau industria lor de brânzeturi, tăbăcirea pieilor și vânzarea blănurilor. Acești oameni nu semănau cu ciobanul semănătorist al lui Grigorescu.

Duceau războaie, se apărau în lungile și depărtatele lor transhumante, sau mulți din ei trăiau organizați ca o breslă și întemeiau orașe. În acest sens, legenda lui Bucur are cu siguranță un substrat istoric și acțiunea lor în înființarea Bucureștilor e probabilă. Breslele de altfel nu se compuneau numai din români. În această lume orășenească se întâlneau străini, adesea destul de numeroși pentru a se constitui în colonii, cum au fost între alții armenii, care au participat dintr-un început la toată istoria Moldovei. În această lume diversă, viața religioasă avea un rol hotărâtor în toate amănuntele datinilor, dominând și cultura acestei societăți și dând tradiția odată cu morala. Se zice însă mereu că toată cultura noastră veche e exclusiv bisericească. Nici asta nu este în întregime adevărat. Breslele aveau tradițiile lor. Și tradiția, în domeniul artelor și tehnicilor, nu înseamnă decât suma experiențelor verificate și recunoscute folositoare. Există de pe atunci o arhitectură laică și o cultură laică, cu toate că marile teme ale gândirii nu ieșeau din cadrul religiei. Dar exista de pe atunci o foarte puternică tradiție populară de imemorială obârșie, care a fost întotdeauna activă în toate manifestările artei noastre vechi, fie că este vorba de pictură, fie de arhitectură. Așa se explică cum maeștrii veniți câteodată din Ardeal sau Boemia construiau totuși după principii și forme locale. Așa se explică cum formele bizantine sau gotice au fost impuse sensibilității și gustului țărilor.

Printre numeroasele păreri care circulă asupra istoriei și culturii noastre, ca aceea că românul este născut poet, mai există credința că istoria poporului românesc – în general – și istoria artei românești, în particular, s-a dezvoltat după legi cu totul aparte ca, de exemplu, că la noi n-au fost bresle decât prea puțin și că n-au avut un rol real în cultura noastră. Ori, de îndată ce se admite că în România breslele au existat ca în orice altă societate feudală, problemele maeștrilor și artizanilor se clarifică și participarea vie și continuă a poporului în cultura noastră se explică până la evidență.

Am insistat cam mult asupra acestei probleme a breslelor și mă văd obligat a reveni mereu la ea, căci fără dezlegarea ei nu se explică nașterea și viața orașelor medievale. Căci orașele nu se fac nici de boieri, nici de voievozi, mai ales când e vorba de orașe deschise, care n-au fost cetăți niciodată, adică n-au fost înconjurate de ziduri, având însă unele cetăți pe lângă ele, cum a fost la Suceava (Iașul n-a avut, după câte știu, nici un castel fortificat). Din acest punct de vedere, Iașul - ca toate orașele din Moldova și Muntenia - n-a fost un oraș feudal, prins într-o armură de ziduri. Existau însă insule fortificate, cum erau mănăstirile din interiorul și din împrejurimile orașului, precum și curtea domnească. Această alianță între spiritul religios și militar caracterizează toată feudalitatea, inclusiv mănăstirile românești - și aceste mănăstiri așezate împrejurul Iașilor sau în interiorul orașului îi dau specificul său pitoresc.

Dar să analizăm câteva monumente: un edificiu mic, dar de o deosebită însemnătate e Sf. Nicolae, fostă capelă a curții domnești, care era cuprinsă odată între zidurile de apărare ale reședinței voievodale. Acest monument – chiar după restaurarea cam radicală pe care a suferit-o - păstrează în zveltețea sa caracteristicile artei moldovenești. E o construcție monumentală de dimensiuni mici, în care jocul interior al bolților are o directă și logică consecință asupra formelor exterioare, în care variația de culoare a materialelor e complectată și îmbogățită de picturi. Această arhitectură cu plan și bolți de înrudire structurală bizantină are totuși o siluetă aparte, o siluetă gotică, aeriană și subtilă, în care ceva din optimismul Renașterii apare. Planul bizantin, remaniat după nevoile și concepția locală, a primit aici o formă exterioară în armonie cu peisajul și natura ambiantă, în armonie

cu omul care trăia pe aceste teritorii în funcția unor datini vechi și experiențe încheiate, a cărei tehnicitate se eliberase de mult de orice neîndemânare primitivă. Acest fel de a concepe armonia spațială, care se cheamă arhitectură, e rezultatul unor veacuri de experiențe duse cu râvnă, la Baia și în văile Carpaților, experiențe care s-au făcut cu modeste mijloace populare ale arhitecturii de lemn și ale căror forme au fost cu pricepere transpuse în piatră și însușite pe urmă de meșterii breslelor, pentru a desăvârși acele arhitecturi care se socotesc printre cele mai originale afirmații ale acestor vremuri.

Nu departe de Sf. Nicolae Domnesc al lui Ștefan cel Mare, se ridică vestita biserică a Trei Ierarhilor, în care tradițiile construcțiilor moldovenești sunt menținute mai departe, în ceea ce privește proporțiile și formele de un geometrism încă riguros. O bogată ornamentație orientală înveșmăntează aceste forme, fără a îi reduce calitatea proporțiilor. De pe terasa Trei Ierarhilor lui Vasile Lupu se zăresc celelalte două monumente înrudite, Galata și Cetățuia.

Edificiul însă care domină silueta Iașului, compoziția arhitecturală de cea mai mare amploare, unul din cele mai mărețe monumente din țară – e Golia, cu incinta, turnul, și biserica din piatră albă și cu bolti ușoare ca niște corturi întinse, Golia în care – mai mult, poate, decât la Trei Ierarhi – Vasile Lupu a pus să i se întipărească ambiția nemăsurată și pasiunea lui pentru fast. Se zice că Petru cel Mare, privind această surprinzătoare realizare, ar fi spus că este rezultatul întâlnirii înăuririlor rusești cu cele occidentale și orientale. Această caracterizare e valabilă – nu numai pentru Golia, dar pentru Iașul întreg. În epoca aceea eclectică, pe lângă monumente de tradiție moldovenească – ca Trei Ierarhi, de un stil compozit – ca Golia, se mai ridică un alt edificiu, cu totul aparte – Sf. Sava, după premise pur orientale și balcanice.

N-aș dori să continui această analiză, și această enumerare. Am vrut numai să vorbesc despre esențialul, despre ceea ce caracterizează și diferențiază Iașul de toate celelalte orașe de pe teritoriul țării, acest oraș care, la răspântia influențelor, și-a spus cuvântul. Pe când Suceava rămâne exclusiv orașul feudal al lui Ștefan cel Mare și Rareș, Iașul este cetatea lui Lăpușneanu și Vasile Lupu, oraș care întruchipează – mai mult decât eposul vitejiei – un imens potențial de visuri și râvne neîndeplinite.

Dar mă veți întreba: Iașul nu e decât o colecție de mănăstiri și de biserici? Să nu uităm că, pe vremea când au fost zidite, bisericile depășeau mult semnificația și utilitatea lor religioasă, având adesea și semnificații de trofee.

Dar ceea ce caracterizează Iașul sunt și vastele sale locuințe care ating câteodată dimensiuni palațiale, cum e casa lui Alexandru Cuza, casa în care se găsește astăzi maternitatea, muzeul de științe naturale, fostul palat domnesc al lui Mihail Sturza, casa în care e azi un cămin lângă statuia lui Miron Costin și atâtea alte case mai mari sau mai mici, sau instituții ca Spiridoniu, care toate poartă tiparul acelui clasicism care a înflorit în Rusia după războaiele napoleoniene și care, după Eterie, s-a răspândit și la noi, și pe care noi l-am adoptat atât pentru biserici cât și pentru locuințe, cum se poate vedea la Frumoasa. Bisericile și mănăstirile sunt numeroase, prilejuind cele mai importante monumente arhitecturale din peisajul ieșean; spiritul unitar și armonios în care e concepută locuința, simplele case de la Iași, care se înșiră fără pretenție de-a lungul străzilor sau se ridică în verdeața grădinilor, alcătuiesc un cadru urban variat, pitoresc și intim, care tinde să dispară. Printre aceste arhitecturi minore, dar plăcute, se ridică ici colea cele case de dimensiuni palațiale de care am vorbit, de o frumoasă ordonanță clasică, ale căror fațade exprimă o generoasă repartizare a spațiilor interioare.

Căci nu este vorba numai de fațade în arhitectură. Generatorul de forme este planul și casa moldovenească - cu încăperile repartizate foarte simplu și întotdeauna bine luminate și accesibile prin scări sau degajamente vaste - a atras în trecut atenția unor călători iluștri cum a fost Ligne, celebrul peisagist amator și feldmareșal, de meserie, în serviciul Mariei Theresia, precum înfățișarea generală a Iașului impresionase pe țarul Petru cel Mare. Ligne scrie în memoriile sale că el consideră planul casei moldovenești ca un exemplu de bună și bine socotită arhitectură. Și Ligne (prince de Ligne, emigrat din Franța în 1789) cunoștea Europa toată ca grădina lui. Deci părerea lui poate să nu ne lase nepăsători. Această părere merită să fie extinsă de noi și asupra caselor mai modeste, sau câteodată foarte modeste, care au toate aceeași caracteristică de luminozitate și acel aspect de bună cuviință, care păstrează adesea farmecul și calitățile artei populare, încadrându-se totuși în decorul urban.

Dar au mai fost acele hanuri cu portale boltite și curți înconjurate de arcade, amintind anticele caravanserauri, mai sunt casele cu dugheni împodobite de ciudate balcoane din fier bătut, mai sunt vechi depozite de mărfuri sau ateliere boltite care din greșeală au scăpat de târnăcoapele edilității, mai sunt vechile cimitire acoperite de umbră în care se întâlnesc morminte și mausolee, cruci și statui din diverse vremuri. Și în unele străzi se mai întâlnesc câte odată frumoase fântâni în stilul lor baroc sau clasic, sculptate cu grijă în piatră sau marmoră, dar ale căror guri de apă mai toate au secat de mult. Căci Iașul a fost un oraș bine canalizat din vremuri. Se mai întâlnesc ici colo vechi cisterne, goale acum, care primeau apa prin canale de piatră.

Într-un cuvânt, ceea ce este interesant la Iași sunt urmele și mărturiile unei vieți calitative. Cum vă spuneam înainte: un stil. Iașul are stil, un stil aparte care nu se definește, ca mai toate lucrurile esențiale. Am crezut adesea că motive sentimentale m-au făcut să privesc capitala Moldovei cu îngăduință și exaltare. Dar vremea a trecut, luând cu ea puțină exaltare de care am suferit și rarele îngăduințe de care m-am împiedicat. Am căutat întotdeauna să cultiv spiritul meu critic, am comparat, am studiat și am cumpănit chestiunile privitoare culturii și artei românești. Iașul a rezistat la toate și când m-am întors, fie din Ispahan, fie din Florența, n-am avut niciodată ceva de suprimat din temele mele admirative privitoare la acel oraș așezat atât de fericit printre colinele și vâlcelele sale. Ultimul război ar fi putut sa-l distrugă. Furtuna a trecut peste el cruțându-l în mare parte. Care este viitorul lui?

Iașului i se dă o importanță cu totul specială, căci sunt unele lucruri vechi și venerabile care merită un tratament special. În drumuirea lor, spre viitor, tinerele generații trebuie să le respecte. Progresul are nevoie și el de pietre de hotar pentru a putea mai târziu să măsoare cu ochiul, uitându-se înapoi, întinderea cuceririlor sale. Și pe urmă, în viața unui popor există și permanente. Dacă totul realmente este mișcare, ca să putem aprecia această mișcare trebuie să avem puncte fixe de comparație. Ori eu mă întreb dacă Florența și Ispahanul au nevoie neapărat de o violentă sistematizare. Dacă un plan de ocrotire și complectare n-ar fi suficient. Mi se va răspunde cu siguranță că Ispahanul și Florența au o altă importanță, ceea ce este foarte posibil. Însă în țară, un alt oraș ca Iașul noi nu avem. În așteptarea realizărilor viitoare, să luăm în considerație ce a fost și, între altele, ce a fost și este al nostru, croit pe măsura noastră, de noi pentru noi, la scara năzuințelor și posibilităților noastre.

Iașul are nevoie să fie ocrotit mai mult decât sistematizat, căci sistematizat a fost de istorie. Iașul n-are nevoie să fie prea mult mărit. Nici din punct de vedere economic regiunea Iași nu poate fi împovărată cu un prea mare oraș. Iașul n-are nevoie de mari perspective, căci arhitectura lui n-are nevoie de prea multe mari artere de circulație, fiindcă nu e de dorit ca Iașul să depășească o sută cincizeci de mii de locuitori, fiindcă nu e de dorit în general ca orașele să se mărească peste măsură, acolo unde lucrul acesta nu e aproape obligatoriu sau inevitabil. Marea calitate a Iașului e de a fi la scara omului, de a fi unitar, de a forma, cum am spus la început, un peisaj care trebuie păstrat cu toate împrejurimile sale. Aceste împrejurimi trebuie ocrotite cum sunt

ocrotite împrejurimile Romei, vestita campania Romana. Am emis de multe ori părerea că Iașul în întregimea lui ar trebui decretat monument istoric, păzit și îngrijit ca atare. Căci un monument istoric e cu atât mai interesant cu cât e păstrat în ambianța naturii sale. Dar când un grup întreg de monumente valoroase și de ansambluri arhitecturale se găsesc în același peisaj, printre arhitecturi care merită și ele să fie păstrate, când însăși natura ajută la punerea în valoare a tuturor acestor lucruri, cred că acest tot trebuie păstrat pe cât se poate așa cum e, restaurat și ameliorat în caracterul lui. Atât în U.R.S.S., Ungaria, cât și în Polonia și Cehoslovacia, astfel de măsuri s-au luat. Vechile cartiere din Varșovia, nu numai că au fost restaurate, dar și reconstruite. Cracovia la fel a fost restabilită în vechea ei splendoare, castelele și parcurile refăcute fiind considerate ca un bun al poporului.

Noi ne plângem mereu că n-avem arhitectură civilă. Dar când avem un oraș vechi, construit într-un spirit autohton, nu-l vedem și nu-l păstrăm. Și asta fiindcă ne lovim de anumite idei gata făcute și necontrolate, care s-au înrădăcinat în concepția pe care o avem asupra propriei noastre țări. Se zice mereu că țările românești n-au cunoscut și n-au participat la o artă și cultură clasică, și că tot ce nu e de obârșie (în parte cel puțin) bizantină nu este românesc. Nimic mai greșit. Fenomenul post-Renaștere de arhitectură palladiană s-a resimțit la noi ca și în Rusia. El a fost adoptat cu măreție în Rusia și mai modest, cu un caracter aparte, la noi și mai ales în Moldova. Această arhitectură e în cea mai mare parte arhitectura Iașilor, tot așa de românească ca și cea de obârșie bizantină sau gotică. Dar nu vreau să ridic noi probleme și să deschid alte paranteze.

Iașul trebuie în primul rând cunoscut și cercetat cu creionul în mână și inventariat cu grijă. În majoritatea cazurilor, cei care se duc să viziteze acest oraș rămân nedumeriți și se întorc zicându-mi că n-au văzut acolo tot ce am văzut eu. Totuși nu cred că exagerez. Am ajuns la aceste concluzii după cercetări și verificări. Rămâne numai, cred eu, ca noi să ne luăm în serios trecutul și cultura noastră (așa cum fac vecinii noștri). Trebuie să ne obișnuim a vedea realitățile noastre proprii și - odată privite - să le luăm în considerație, în lumina unei critici care va ști să biruie vechile prejudecăți.

Dar viitorul? Iașul e numai un oraș al trecutului, Iașul e numai un oraș de artă, numai un oraș de turism? Nu se poate, vor răspunde autoritățile edilitare și statale - și vor avea perfectă dreptate. Viața unui oraș nu se oprește pentru motive estetice sau arheologice, atâta timp cât un oraș este viu ca Iașul, cu tendința de mărire a populației, a industriilor, a școlilor și instituțiilor. Și atunci ce e de făcut, căci vechile locuințe sunt insuficiente, în parte distruse de război, în parte ruinate de uzură.

Răspunsul meu e simplu: prezența unor lucruri frumoase din trecut nu poate reprezenta o piedică pentru îndestularea nevoilor prezente, dar - dimpotrivă - va da prilejul creării unui oraș mai aparte, de o reală originalitate. Mulți cred și consideră monumentele istorice ca impedimente în organizarea prezentului. Monumentele vechi pun, e adevărat, probleme dificile arhitecților urbaniști și edilitari, care preferă adesea, ca suprem argument și ultimă soluție, târnăcopul. Trebuie evitate performanțele sportive cu acest instrument. Organizarea sau reorganizarea unui oraș vechi e o chestiune de bun simț, de sensibilitate și de gust. Dar la Iași nimic nu e imposibil.

Platoul Copoului poate primi în plin soare și în izolarea altitudinii sale un întreg oraș nou, care se va putea dezvolta chiar și în înălțime. Iar în orașul vechi, care se întinde pe platoul ce prelungește dealul Copoului de-a lungul văii Bahluiului, locuințele și construcțiile noi au variate posibilități de a pătrunde, de a ameliora viața și aspectul vieții. Prezența vechilor mănăstiri, dugheni ca și a caselor cu fronton, traseul sinuos al vechilor străzi, accentele arhaice ale vechilor turnuri și clopotnițe - nu sunt, nu pot fi, nu trebuie să fie impedimente, așa cum n-au fost nici pentru Moscova, nici pentru Kiev, Cracovia, Varșovia și atâtea alte orașe europene care au vrut să afirme o continuitate morală, estetică și culturală, continuitate pe care și Iașul are dreptul să o revendice.

Un oraș nu e decât o colectivă afirmare a vieții, în ceea ce are mai înalt și mai valabil. E o lungă succesiune de izbânzi, care se exprimă adesea în forme. Aceste forme nu pot fi impedimente în pregătirea viitorului, rol pe care îl are atât edilul cât și arhitectul urbanist. La Iași, realizarea unui oraș excepțional de frumos și de original este posibilă, cu puțină răbdare și bunăvoință și cu condiția ca să nu înecăm cu construcții de dimensiuni inutile de mari frumoasele arhitecturi care există. La Iași totul este încă posibil. În acest oraș, cugetarea românească a avut o deosebită rezonanță și arta întotdeauna o deosebită însemnătate și o particulară expresie.

Suntem îndreptățiți a spera că așa va fi și în viitor și a spera poate chiar, că totul ce a fost va fi cu mult depășit.